हरिष्यसि महापापं वाक्यनः कायसम्भवम्॥"
इति वाराहे सौमेश्वरादिलिङ्गमहिमावमुक्ति-
क्षेत्रविवेकादिमहिमानामाध्यायः ॥
शालङ्कटङ्कटः, पुं, सुकेशीराक्षसः। स विद्युत्-
केशिभार्य्याशालङ्कटङ्कटायाः पुत्रः। इति
वामनपुराणम् ॥
शालङ्कायनः, पुं, (शलङ्कस्यापत्यम्। "नडादिभ्यः
फक्।" ४।१।९९। इति फक्।) मुनिविशेषः।
मन्दी। इति मेदिनी ॥
शालङ्कायनजीवसूः, स्त्री, व्यासमाता। यथा,—
"व्यासस्याम्बा सत्यवती वासवी गन्धकालिका।
योजनगन्धा दाशेयी शालङ्कायनजीवसूः॥"
इति हेमचन्द्रः॥
शालङ्किः, पुं, मुनिभेदः। यथा,—
"वशिष्ठोऽरुन्धतीनाथो मैत्रावरुणिरित्यपि।
शालातुरीयः शालङ्किर्दाक्षीपुत्रस्तु पाणिनिः॥"
इति जटाधरः ॥
शालजः पुं, (शालाज्जायते इति। अन्+डः।)
शालमत्स्यः। यथा। शालः शालजगर्जकौ।
इति शब्दरत्नावली ॥
शालनिर्यासः, पुं, (शालस्य निर्यासः।) सर्ज-
रसः। धुना इति भाषा। तत्पर्य्यायः। शालनः
२ सर्जः ३ सर्जरसः ४। इति रत्नमाला ॥
धूनकः ५ वह्निवल्लभः ६ सर्जमणिः ७। इति
त्रिकाण्डशेषः ॥
शालपर्णी, स्त्री, (शालस्य पर्णवत् पर्णमस्याः।
ङीष्) वृक्षविशेषः। शालपाणी इति भाषा।
तत्पर्य्यायः। सुदला२ सुपत्री ३ स्थिरा ४ सौम्या५
कुमुदा ६ गुहा ७ ध्रुवा ८ विदारिगन्धा ९
अंशुमती १० सुपर्णिका ११ दीर्घमूला १२
दीर्घपत्रिका १३ वातघ्नी १४ पीतिनी १५
तन्वी १६ सुधा १७ सर्व्वानुकारिणी १८
शोफघ्नी १९ सुभगा २० देवी २१ निश्चला २२
व्रीहिपर्णिका २३ सुमूला २४ सुरूपा २५
शुभपत्रिका २६ सुपर्णी २७ शालिपत्री २८
शालिदला २९। इति राजनिर्घण्टः। विदारी
३० सालपर्णी ३१। इत्यमरटीकायां भरतः॥
अस्या गुणाः। ग्राहित्वम्। कफपित्तनाशि-
त्वञ्च। इति राजवल्लभः॥ तिक्तत्वम्। गुरु-
त्वम्। उष्णत्वम्। वातदोषविषमज्वरमेहार्श:-
शोकसन्तापनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥
अपिच।
"शालपर्णी स्थिरा सौम्या त्रिपर्णी पीवरा
गुहा।
विदारिगन्धा दीर्घाङ्घ्रिर्दीर्घपत्रांशुमत्यपि॥
शालपर्णी गरच्छर्द्दिज्वरश्वासातिसारजित्।
शोषदोषत्रयहरी बृंहण्युष्णा रसायनी।
तिक्ता विषहरी स्वादुः क्षतकासक्लमिप्रणुत्॥"
इति भावप्रकाशः॥
शालभञ्जिका, स्त्री, (शालेन भज्यते निर्म्मीयते इति
भन्ज+"क्नुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्व्वस्यापि।"
उणा० २।३२। इति क्नुन्। टापि अत इत्वम्।
काष्ठादिनिर्म्मितपुत्रिका। (यथा, राजतरङ्गि-
ण्याम्। २। ६६।
"अलोलकीर्त्तिकल्लोलदुकूलवसनोज्ज्वलाम्।
बभार यद्भुजस्तम्भो जयश्रीशालभञ्जिकाम्॥")
वेश्या। इति जटाधरः॥
शालभञ्जी, स्त्री, काष्ठादिनिर्म्मितपुत्रिका। इति
हेमचन्द्रः॥
शालवः, पुं, लोध्रः। इति शब्दरत्नावली॥
शालवेष्टः, पुं, (शालस्य वेष्टो निर्यासः।) शाल-
निर्यासः। इति त्रिकाण्डशेषः॥
शालसारः, पुं, (शालस्य सारः।) द्रुमः। हिङ्गुः।
इति विश्वः॥
शाला, स्त्री, (शो+"बाहुलकात् श्यतेरपि
कालन्।" इत्युज्ज्वलदत्तोक्त्या कालन्।१।११७।
गृहम्। इत्यमरः॥ (यथा, भागवते।८।९।१६।
"धूपामोदितशालायां जुष्टायां माल्यदीपकैः।")
वृक्षस्य स्कन्धशाखा। गृहैकदेशः। इति
मेदिनी॥
शालाकी, [न्] पुं, अस्त्रवैद्यः। नापितः। शेल-
धारी। इति केचित्॥
शालाङ्की, स्त्री, पुत्तलिका। इति शब्दरत्नावली॥
शालाजिरः, पुं, क्ली, सरावः। इति हेमचन्द्रः
शब्दरत्नावली च॥
शालाञ्चिः, स्त्री, शाकभेदः। इति शब्दरत्नावली
शालानी, स्त्री, विदारी। इति शब्दरत्नावली॥
शालामृगः, पुं, (शालाया मृगः।) शृगालः।
इति हारावली॥
शालारं, क्ली, (शालां ऋच्छतीति। ऋ+अण्।)
हस्तिनखः। सोपानम्। पक्षिपञ्जरः। इति
मेदिनी॥
शालाहकः, पुं, (शालायां गृहे शाखायां वा हक
इव।) वानरः। कुक्कुरः। शृगालः। इत्यमरः॥
मृगः। इति शब्दरत्नावली। विड़ालः। इति
राजनिर्घण्टः॥
शालिः, पुं, (शृणातीति। शॄ+बाहुलकात् इञ्।
रस्य लत्वम्।) गन्धमार्ज्जारः। इति मेदिनी॥
कलमादिधान्यम्। षष्टिकादिधान्यम्। इत्य-
मरः॥ तत्पर्य्यायः। मधुरः२। रुच्यः ३ व्रीहि-
श्रेष्ठः ४ नृपप्रियः ५ धान्योत्तमः ६ केदारः ७
सुकुमारकः८। पुस्तकान्तरे मधुरस्थाने कलम
इति पाठः। स तु दशविधः। यथा,—
"राजान्नषष्टिकसितेतररक्तमण्ड-
खूलाणुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञाः।
व्रीहिस्तथेति दशधा भुवि शालयः स्यु-
स्तेषां क्रमेण गुणनामगणं ब्रवीमि॥"
इति राजनिर्घण्टः॥
अस्य गुणाः।
"शालयो मधुराः शीता लघुपाका बलावहाः।
पित्तघ्नाश्चानिलकफाः स्निग्धा बह्वल्पवर्च्चसः॥"
इति राजवल्लभः॥*॥
अथ शालिधान्यलक्षणम्।
'कण्डनेन विना शुक्ला हैमन्ताः शालयः स्मृताः॥'
शालीनां नामानि यथा,—
"रक्तशालिः सकलमः पाण्डुकः शकुनाहृतः।
सुगन्धकः कर्द्दमको महाशालिश्च दूषकः॥
पुष्पाण्डकः पुण्डरीकस्तथा महिषमस्तकः।
दीर्घशूकः काञ्चनको हायनो लोध्रपुष्पकः।
इत्याद्याः शालयः सन्ति बहवो बहुदेशजाः॥"
अथ तेषां गुणाः।
"शालयो मधुराः स्निग्धा बल्या बह्वल्पवर्च्चसः।
कषाया लघवो रुच्या स्वर्य्या हृद्याश्च बृंहणाः॥
अल्पानिलकफाः शीताः पित्तघ्ना मूत्रलास्तथा।
शालयो दग्धभूजाताः कषाया लघुपाकिनः॥
सृष्टमूत्रपुरीषाश्च रूक्षाः श्लेष्मापकर्षणाः।
केदारा वातपित्तघ्ना गुरवः कफशुक्रलाः॥
कषाया अल्पवर्च्चस्का मधुराश्च बलावहाः॥"
केदाराः कृष्टक्षेत्रजा उप्ताः।
"स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्ना वातवर्द्धिदाः।
किञ्चित्तिक्ताः कषायाश्च विपाके कटुका अपि॥"
स्थलजा अकृष्टभूमिजाः स्वयंजाताः।
"वापिता मधुरा हृद्या बल्याः पित्तप्रणाशनाः॥
श्लेष्मलाश्चाल्पवर्च्चस्काः कषाया गुरवो हिमाः॥"
वापिताः कृष्टक्षेत्रे अकृष्टक्षेत्रे च।
"वापिकेभ्यो गुणैः किञ्चिद्धीनाः प्रोक्ता अवा-
पिताः॥"
कृष्टक्षेत्रे अकृष्टक्षेत्रे च।
"रोपितास्तु नवा हृद्याः पुराणा लघवः
स्मृताः।
रोपितारोपिता भूयः शीघ्रपाका गुणाधिकाः॥
छिन्नरूढ़ा हिमा रूक्षा बल्याः पित्तकफा-
पहाः।
बहुविट्काः कषायाश्च लघवश्चाल्पतिक्तकाः॥"
अथ रक्तशालेर्गुणाः॥
"रक्तशालिर्वरस्तेषु बल्यो वर्ण्यः स्त्रिदोषजित्।
चक्षुष्यो मूत्रलः स्वर्य्यः शुक्रलस्तृड्ज्वरापहः।
विषव्रणश्वासकासदाहनुद्वह्निपुष्टिदः।
तस्मादल्पान्तरगुणाः शालयो महदादयः॥"
रक्तशालिः दाउदखानी इति मगधदेशे प्रसिद्धः
इति भावप्रकाशः॥ (पत्नी। इत्युणादिवृत्तौ
उज्ज्वलः। ४। १२७॥)
शालिका, स्त्री, (शालिरेव। स्वार्थे कन्।) विदा-
दिका। इति शब्दरत्नावली॥
शालिञ्चः, पुं, शाकविशेषः। शाञ्चा इति भाषा।
तत्पर्य्यायः। शालञ्चः२ शितसारः३ पत्रकेष्टः ४
लोहसारकः ५। अस्य गुणाः। दीपनत्वम्।
तिक्तत्वम्। ग्रीहार्शःकफवातनाशित्वञ्च। इति
राजनिर्घण्टः॥
शालिञ्ची, स्त्री, (शालिञ्च+स्त्रियां ङीष्।)
शाकभेदः। शाञ्चे इति भाषा। अस्य प्रमाणं
शीलफशब्दे द्रष्टव्यम्॥
शालिनीकरणं, क्ली, न्यग्भावनम्। इति त्रिकाण्ड-
शेषः॥ तिरस्कार इति यावत्॥
शालिपर्णी, स्त्री, (शालेरिव पर्णानि यस्याः।
ङीष्।) माषपर्णी। इति राजनिर्घण्टः॥